

MODRI OPISOVALEC KRANJSKE DEŽELE

ALEŠ LAJOVIC

V naših šolah dandanašnji o Janezu Valvasorju zvemo bore malo; obnavljajo ga malone kot vaškega posebnega. Dejansko pa je bil mož kot malo takih in mirno lahko zapišemo: klobuk dol pred njim! Privlačilo ga je vse nenavadno, tako tudi podzemeljske jame; to njegovo nagnjenje nas posebej zanima.

Obiskal je lepo število jam; zdi se, da kar vse, za katere je zvedel. Ti podatki so raztreseni po Slavi vojvodine Kranjske, njegovi znameniti knjigi, večinoma na mestih, kjer primerja jame na tedanjem Kranjskem s tujimi, s tistimi, ki so bile tedaj najbolj znane. Verjetno pa to niso vse jame, ki si jih je ogledal zunaj mejá svoje domovine. Dejstvo, da so jame na Kranjskem (poleg drugih zanimivosti in redkosti, ki jih je naša dežela polna) daleč prekašale vse, kar je videl v tujini, je bilo nedvomno eno od gibal, ki so slednjič pripeljale do monumentalne Slave. To ogromno delo je namreč — poleg drugih vzrokov — nastalo iz želje, predstaviti čim širšemu krogu kolikor je le mogoče izčrpen opis tedanje Kranjske. Valvasorja je jezilo, da ljudje po svetu tako malo vedo o njegovi domovini, kjer je bilo toliko naravnih čudes, vrednih ogleda, tako na primer idrijski rudnik, Cerkniško jezero, Predjamski grad, Postojnska jama itn. Ker je bilo delo namenjeno predvsem tujcem (danes bi rekli turistom), je napisano v nemškem jeziku in ne v latinskem, kot je bilo tedaj za takšna dela v navadi, ali morda celo v kranjskem.

VALVASOR SE NI BAL JAM

Vojvodina Kranjska je v Valvasorjevem času obsegala približno isto ozemlje kot današnja republika Slovenija brez Stajerske, Prekmurja in Goriške, k njej pa je spadal osrednji del Istre do Reke, torej pretežni del Slovenije, kjer srečamo kras in kraške pojave. Valvasor o sebi pravi: »Priznam brez nečimrnega slavohlepja in brez precenjevanja samega sebe, da me je kot ljubitelja vseh svobodnih in naravnih umetnosti moj živ dan radovednost ali vedoželjnost izpodbadala k raziskovanju naravnih redkosti in skrivnosti. Kjerkoli sem mogel izvedeti za vedoželjnega moža, tja sem se napotil in nobena pot mi ni bila predolga, nobena nevarnost prevelika, noben trud prenaporen; upanje, da se utegnem česa nenavadnega naučiti in kaj takega zvedeti, mi je slajšalo vse bridkosti. Gola vedečnost me je vodila ne le po

Znamka, ki je izšla ob letošnji 300-letnici Valvasorjeve Slave

Evropi, ampak nekaj let celo po Afriki daleč naokoli, da sem se gnal za prirodnimi znanostmi.« — Kjerkoli je torej zvedel za kaj zanimivega, tja se je podal — tudi večkrat, če se mu je zdelo potrebno in vredno. Tako je večkrat prekrizaril Kranjsko po dolgem in počez, samo na Jesenicah je bil menda več kot tridesetkrat; vmes pa je vztrajno risal, meril (v ta namen si je skonstruiral celo lastno napravo, ki se žal ni ohranila, kot se ni ohranilo še mnogo drugih njegovih iznajdb) in zapisoval. Če je le utegnil in zmogel, si je vse sam ogledal ali preizkusil.

Sprva si je Valvasor jame ogledoval le iz radovednosti, pozneje pa je v njih iskal tudi potrditev nekaterih svojih teorij v zvezi s podzemskimi vodami, kar je slednjič pripeljalo do izdelave prvega jamskega načrta na naših tleh — Podpeške jame v Dobropolju. Sam je obiskal nekaj deset in jam, podatki o še nekaj deset drugih, predvsem brezni, pa so raztreseni po raznih poglavjih in knjigah Slave v različnih zvezah (na primer »žegnane« jame). Opisuje, kako je lezel v jamo s precej strmim rovom v bližini Peč na Moravskem (verjetno v jamo, ki jo danes poznamo pod imenom Zevka ali Vrišnikova jama), kjer je iskal okamnine (tako imenovane »kačje jezike«, ki naj bi imeli zdravilne lastnosti), pa mu je že globoko v jami ugasnila sveča, potem pa je v temi tipaje zopet zlezal na plano (kar je tipična jamarska izkušnja). V Rakovem Škocjanu se je vozil pod naravnim mostom in po jami s čolnom. Opisuje kapniško skupino, ki spominja na tkalca, sključenega nad statvami — gre za današnjo Tkalco jamo. Podrobno so opisani njegovi obiski v Podpeški in Kompoljski jami, dobro je poznal

spodnje etaže Predjamskega sistema, v Erazmovem rovu pa ni bil in navaja za njegovo dolžino le, kar so mu govorili o njem, da je namreč strašno dolg. V Postojnski jami je bil večkrat, nekajkrat je vodil po njej tuje popotnike. Jama pod Gradom se mu je zdela izjemna stvaritev narave, o gradu pa je menil, da nima primerjave. Za Postojnsko jamo je bil prepričan, da je najveličastnejša in najčudovitejša jama, kar jih je.

Poleg že omenjenih jam so v Slavi podrobneje opisane še Jama pod gradom Socerb (Sveta jama, ki jo primerja z jamo Grotte de la Sainte-Baume v Franciji), Planinska (oziroma Malograjska) jama in še nekaj drugih. Pozna na primer tudi Škocjanske jame, vendar spusta vanje očitno ni tvegala.

PO POLIHISTORJEVIH SLEDEH

Čeprav je minilo že 300 let od izida Slave, pa je ta knjiga še vedno vir podatkov za jame, saj marsikatera, ki jo omenja Valvasor, še ni v Katastru Jamarske zveze Slovenije. Tako sem pred leti bral poglavje o Škocjanu (danes Staro Apno) pri Turjaku. Berem, da tam stoji cerkev Sv. Kancijana (ta svetnik se značilno pojavlja povsod, kjer je v bližini kakšna podzemeljska jama, saj je bil zavetnik pred hudičem in zlimi duhovi, ti pa naj bi menda prebivali po jamah), poleg cerkve da je mlin (danes ga ni več), streljaj nad mlinom pa da je jama z imenom Kozlovka in iz nje da se sliši šumenje vode. Nedolgo potem sem se napotil tja in z mesta, kjer naj bi bil stal mlin, kmalu zapazil v manjši dolinici skupino lesk, med njimi pa sem potem našel vhod v jamo Kozlovko, vendar skoraj zameten s smetmi. Šumenje vode nekaj metrov pod površjem pa se je prav dobro slišalo.

Znan je Valvasorjev poskus določitve sestava kapnikov. Skušal jih je mehčati v vodi, kar pa mu je deloma uspelo šele, ko je vodi dodal salmijak in jo zavrel. Kamen je preizkušal tudi tako, da ga je žgal. S pomočjo podpisov v Postojnski jami je ugotavljal hitrost rasti kapnikov, pa tudi z lastnim opazovanjem, saj ugotavlja: »Ne zanikam, da nisem opazoval, da so na nekaterih mestih zrastle te vrste kamni (kapniki) v 20 letih s pomočjo kapljajoče vode skorajda za debelino človeškega prsta.« Navadno pa kapniki po njegovem mnenju ne rastejo tako hitro in pravi: »Sodim, da je narava potrebovala več kakor 300 ali 400 let, da je ustvarila podobne reči (kapnike), saj je v 70 ali 80 letih dosegla komaj debelino noža.« Valvasorju je bilo jasno, da kapniško okrasje »sčasoma ustvari kapljajoča voda« in ne »hudičev dah niti potres«, kot je marsikje bral. Mimogrede izvemo tudi, da je Valvasor zahajal v jame iz različnih

razlogov (nabiranje fosilov, vodenje popotnikov, opazovanje pretakanja vodá in rasti kapnikov) vsaj 20 let.

POMEMBNA HIDROLOŠKA ODKRITJA

Najtemeljiteje pa se je Valvasor posvečal hidrologiji. Za to svojo dejavnost se je oskrbel z vsemi dosegljivimi instrumenti, nekatere pa je celo sam izumil. Instrumentarij je bil tolikšen, da sodobniki pravijo, da najdeš podobne le redkokje v Evropi. Predvsem so bili to geodetski instrumenti, saj je Kranjsko premeril po dolgem in počez; meril je nadmorske višine, vodostaje itn.

Najpomembnejše delo s tega področja je razprava o Cerkniškem jezeru. Kako je nastala, zvemo iz Valvasorjevega pisma tajniku Royal Society v Londonu, kjer navaja, da je z največjim začudenjem bral v reviji, ki jo izdaja ta družba, o Cerkniškem jezeru in o rudniku v Idriji. Opis je bil po njegovem mnenju mnogo prepovršen, zato se je ponudil, da to jezero sam ponovno opiše. Za nas je zanimivo še to, da v tem pismu omenja čudovite podzemeljske jame na Kranjskem, podzemeljska jezera itn. Valvasorjev spis o Cerkniškem jezeru so prebrali na seji Royal Society 14. decembra 1687 (prvi del), pozneje svetovno znani astronom Halley (ki je tedaj za seje družbe pripravljaval poskuse) pa je pripravil model po Valvasorjevi skici in tako zbranemu članstvu prikazal pretakanje vodá Cerkniškega jezera, kot si ga je predstavljal avtor tega modela. Prikaz je uspel, Valvasorja pa so izvolili za svojega člana. (Royal Society je bila tedaj nekaj podobnega, kot je danes Slovenska akademija znanosti in umetnosti pri nas, njen član pa je bil tedaj tudi fizik Newton.)

Koliko truda je moral vložiti Valvasor samo v raziskave Cerkniškega jezera, ponazarja tudi podatek, da je imel od Bogenšperka do Cerknice dan in pol ježe. Če ga je hotel dobro spoznati, pa ga je moral obiskati kar velikokrat, obenem pa je imel še ogromno dela s pripravo Slave.

S hidrografskim modelom Cerkniškega jezera se je Valvasor precej ukvarjal, potrditve svoje teorije pa je iskal tudi drugje. V ta namen je izmeril vodostaja v Kompoljski in Podpeški jami in o slednji pravi: »Ta jama je moj ščit in obramba zoper vse tiste, ki o stvari sodijo, čeprav je ne razumejo, in dvomijo o delovanju Cerkniškega jezera, kakor sem ga opisal, in o možnosti, da je v zemlji toliko naravnih jezer, kanalov in nateg, ki tako učinkujejo.« V Slavi je bil tudi objavljen Valvasorjev načrt Podpeške jame, ki je časovno, kolikor je znano, drugi jamski načrt na svetu in prvi pri nas.

Valvasorju pripisujejo tudi prvo omembo proteusa, in sicer v zvezi z zaganjalko Lintvern pri Vrhniki.

ZNAKOST IN VRAŽEVERJE

Pri opisih jam v Slavi pogosto naletimo na pretiravanja, zlasti pri dolžinah.

S tem v zvezi je treba omeniti, kako je nastala Slava. Kot je bilo že omenjeno, je bila pisana v nemškem jeziku in ker se Valvasor ni čutil dovolj sposobnega, da bi to delo napisal v dovolj sodobni in tekoči nemščini, je za to delo najel Erazma Franciscija, učenjaka in pisatelja, ki je živel v Nürnbergu, torej tam, kjer so Slavo tiskali. Valvasor je Francisciju pri oblikovanju teksta pustil proste roke. Slednji je nekatere knjige v Slavi celo sam napisal, na mestih, kjer se mu je zdelo potrebno, pa je marsikaj sam dopisal, pojasnjeval in podobno. Valvasor je živel večidel na Kranjskem, Francisci pa v Nemčiji in je tako velik del Slave prišel v tiskarno, ne da bi končni tekst videl glavni avtor, to je Valvasor.

Nikakor ne bi mogli reči, da Valvasor ni bil prav nič vraževeren ali nagnjen k mistiki, saj celo v že omenjenem pismu tajniku Royal Society piše »o odprtinah (jamah), iz katerih prihajajo megle in oblaki, pa tudi veliki bliski in grom«, toda če je bilo le mogoče, je skušal stvarjem priti do dna in jih razložiti z naravnimi zakoni.

V zvezi s tem je treba omeniti pismo tajnika Royal Society. T. Gale Valvasorju z dne 29. maja 1686, ki je imelo gotovo pomemben, če ne odločilen vpliv na Valvasorja in njegove opise naravnih znamenitosti. T. Gale mu namreč polaga na srce: »Kot resnično in vere vredno zatrjuj samo to, kar si z lastnim preskusom dosegel, za gotovo in nedvoumno; drugo pa, česar nisi dosegel sam, ampak iz pripovedovanja drugih zvedel, predloži le kot govorico.« In Valvasor je to priporočilo v Slavi upošteval, čeprav ga je včasih zaneslo — če ni bila to morda zasluga E. Franciscija seveda. Le če ni našel nobene pametne razlage, je popustil. Tu pa nastopi Erazem Francisci s svojimi vstavki, dodatki itd., zaradi katerih je Valvasor med znanstveniki na slabem glasu. Toda pazljivi bralec lahko loči Franciscijevo vraževerno navlako od originalnega besedila, saj Valvasor piše stvarno in ne dolgovezi, medtem ko je Franciscijev tekst izumetničen in poln besednih akrobacij.

Da je res tako, se kaže na primeru omenjenega Lintverna. Splošno mnenje je bilo, da je v hribu zmaj, ki povzroča, da se pretok vode med dnevom menja. V dokaz so mu celo pokazali zmajevnega mladiča (se pravi proteusa). Vendar Valvasor z razlago ni bil zadovoljen in je dal plaz, ki je zasul prvotni izvir, odkopati. Zvedel ni nič bistveno novega, kljub temu pa je trdno vztrajal v svojem prepričanju, da je vzrok lastnostim izvira hidrodinamika v njegovem zaledju.

Sicer pa se je Valvasor zavedal, da je še mnogo stvari na Kranjskem, ki bi jih bilo treba podrobneje raziskati. V zvezi s Podpeško jamo omenja, da bi bilo koristno s čolnom raziskati dobrepoljska podzemeljska jezera in ugotavlja: »Imel bi tudi dovolj nagnjenja in veselja za to, če bi mi le čas in okoliščine dopuščale kaj takega.« — Skromne tehnične možnosti ga torej niso plašile, da se ne bi podal s čolnom na podzemeljska jezera, temveč čas.

VELIK DUH SVOJEGA ČASA

Ob sklepu se seveda lahko vprašamo, kakšen je pomen Valvasorja kot »speleologa« danes. Kljub odmaknjenosti časa, v katerem je živel, saj je bil ta povsem drugačen kot je naš, poln vraževerja in omejenih tehničnih možnosti, lahko ugotovimo, da je Valvasor obiskoval jame brez predsodkov svoje dobe, podobno kot to počne danes povprečen speleolog. Kaže, da so ga jame že od malega zanimale, kajti le tako si lahko razložimo, da jih je na popotovanjih po svetu v svojih mladih letih toliko obiskal. In ogledal si je menda vse, za katere je zvedel. Kaže, da je bil prvi, ki je spoznal, da jame na Kranjskem daleč prekašajo vse, kar ima podobnega pokazati Evropa in deloma tudi Afrika. Verjetno je bil največji poznavalec jam v svojem času; obiskal pa jih je več kot povprečen današnji slovenski jamar, pa tudi marsikateri speleolog. Njegovo ogromno znanje, tudi hidravlike, mu je omogočilo, da se je lahko resno loteval problemov hidrologije (brez mistike) in na tem področju je bil daleč pred svojimi sodobniki.

Po njegovi zaslugi se nam je ohranilo marsikatero staro ime za nekatere jame, prav tako verski (oz. praznoverski) obredi v zvezi predvsem z brezni. Še danes so ti podatki zanimivi, saj povedo, iz katerih jam se je dvigal topel jamski zrak ob višanju vodostaja v podzemlju, čeprav danes morebiti ni več tako.

Brez dvoma pa ostaja Valvasor avtor prvega jamskega načrta na naših tleh, pa verjetno tudi prve upodobitve podzemeljskih prostorov: gre za znano podobo kapniške dvorane v Postojnski jami, čeprav je slika brez vrednosti.

Predvsem pa je avtor znamenite razprave o Cerkniškem jezeru, ki ga je že za njegovega življenja povzdignila v družbo največjih duhov njegovega časa in inspirirala mnoge kasnejše raziskovalce te menda največje slovenske naravne znamenitosti, predvsem pa zbudila zanimanje za našo deželo in naš kras, da je dosegel svetovno slavo.

(Naše jame)